

DIGITÁLIS ÍRÁSTUDÁS (digital skills) ÉS CYBERBULLYING ÉRINTETTSÉG

Szakmai összefoglaló

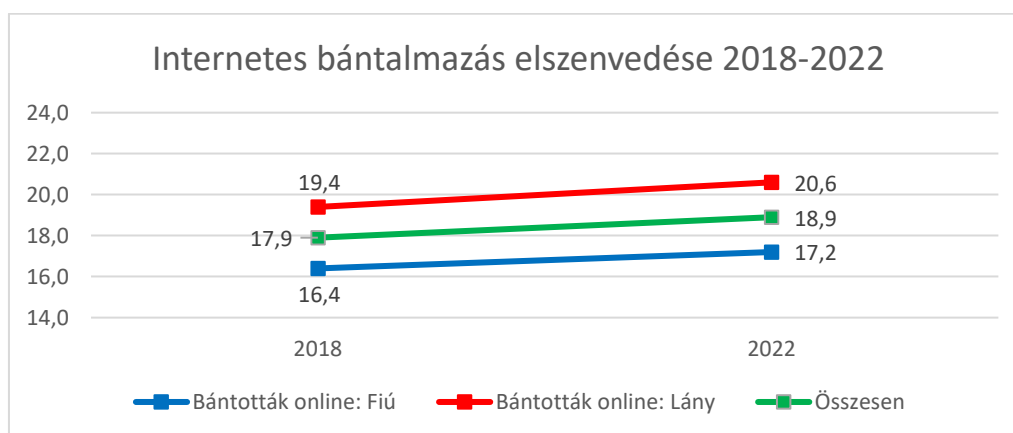
2024

A cyberbullying jelensége

A cyberbullying (digitális eszközök alkalmazásával elkövetett kortársbántalmazás; online/internetes bántalmazás, a továbbiakban: cyberbullying vagy CB) jelensége viszonylag új problémakörként jelent meg az elmúlt években az iskolás fiatalok és környezetük (szülők, pedagógusok) mindennapi életében. Ez egy olyan bántó szándékkal elkövetett agresszív cselekvés, mint pl. megfélemlítő üzenetek küldése, megszégyenítő fotók közzététele, online csoportból való kirekesztés stb., amely történhet közösségi médiában, üzenetküldő alkalmazások által, vagy online játékokban. Tudományos szempontból már számos kutatás foglalkozott a cyberbullying vizsgálatával Magyarországon is, így ma már sokat tudunk arról, hogy milyen formában, milyen mértékben és kiknek a körében fordul elő, illetve mi áll a cyberbullying érintettség hátterében (Isd. az NMHH egy korábbi cyberbullyingot vizsgáló kutatásának eredményeit).

Legfontosabb változások: COVID előtt és után

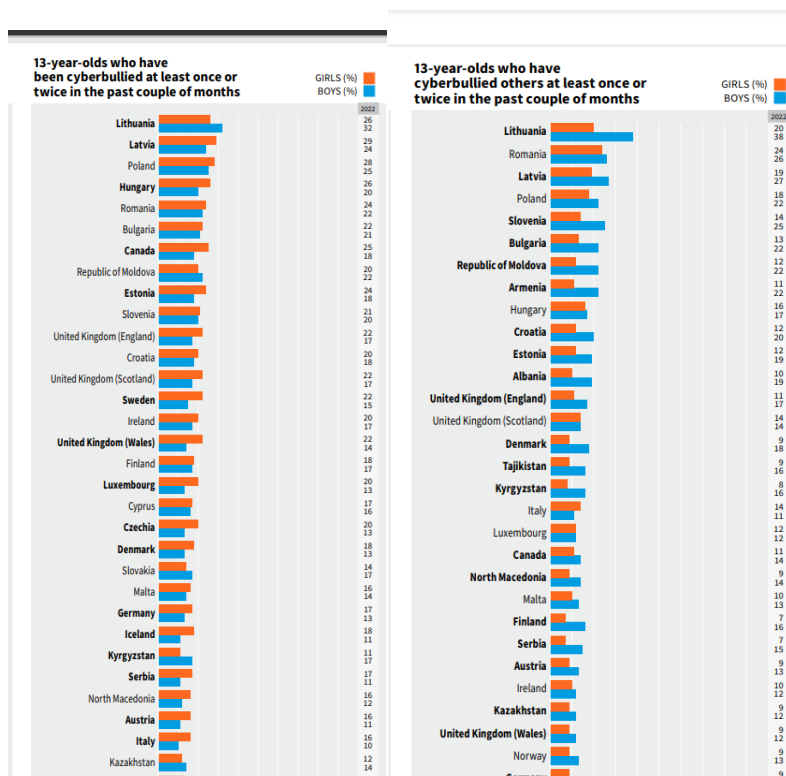
A digitális technológia fejlődésével a digitális eszközök térnyerése az iskolai életben – mind a tanulásban, mind a közösségi életben – is megfigyelhető, amit a pandémiás időszak még jobban felerősített. Mivel a COVID pandémia alatt a diákok elsősorban az online térben érintkeztek, a szakemberek arra számítottak, hogy jelentősen megnő a cyberbullying előfordulása is. Ennek ellenőrzésére az Egészségügyi Világszervezettel együttműködésben zajló nemzetközi HBSC kutatás adatain végeztünk másodelemzéseket, összehasonlítva a 2018-ban és a 2022-ben gyűjtött kb. hat-hatezer fős mintákat, amelyek jól leképezték az 5-11. évfolyamos magyar diákok populációját.

Ahogy az 1. ábrán is látható, a **várt ugrásszerű emelkedés a HBSC adatokban nem következett be**, az egy százalékos különbség ugyanis statisztikailag elhanyagolható, és ez más országok eredményeivel is egybees.

Némi elmozdulást tapasztaltunk azonban a cyberbullying érintettségét meghatározó tényezőkben: a család jövedelmének és a szülők végzettségének befolyása már nem számottevő, **így a család oldaláról csak a szülői érzelmi támogatás és a *monitorozás* – vagyis gyermekük (online) kapcsolatrendszerének és tevékenységeinek ismerete – bizonyult védőfaktornak**. Másik fontos eredményünk, hogy **a közösségi médiában eltöltött idő önmagában már nem tekinthető meghatározó tényezőnek, ezzel szemben az online játékok és a közösségi média *problémás használata*, valamint az *online kommunikáció előnyben részesítése* továbbra is fokozza a cyberbullying kockázatát is**.

Az EU más tagállamaihoz képest azonban hazánkban több gyereket érint a cyberbullying. A 2. ábrán például a 13 évesek gyakorisági adatai láthatók: ebben a korcsoportban a lányok 26 százaléka lett online bántalmazás áldozata, ami a nemzetközi rangsorban a 4. helyet jelenti.

A magas cyberbullying előfordulás okait a megelőzés szempontjából is fontos lenne feltárni és megérteni. Ezek az okok lehetnek társadalmi szintűek, mint pl. a nemzeti jövedelem, kulturális attitűdök, internetbiztonsággal kapcsolatos jogszabályi környezet, vagy a digitális kulturális normák. Az, hogy a társadalom milyen viselkedéseket tekint elfogadhatónak az online térben és ezeket hogyan közvetíti a gyerekek felé, nagyban összefügg a gyerekeket nevelő szülők, pedagógusok digitális nevelési stratégiáival és persze azzal, hogy ők maguk mennyire felkészülten mozognak az online térben, vagyis a digitális kompetenciáikkal. Fontosnak tartottuk tehát felmérni, hogy a digitális kompetenciák fejlesztése az iskolában és

a felnőtt lakosság körében jó irányba lehet-e az online sérülékenység csökkentésének, ezen belül a cyberbullying megelőzésének.

A cyberbullying prevenciójának megközelítései

A szakirodalomban viszonylag elfogadott megközelítés, hogy a „**hagyományos**” iskolai- és az **internetes bántalmazás, vagyis a cyberbullying szorosan együtt járó jelenségek**, az érintettségnek közös meghatározói vannak (pl. a családi támogatás, monitorozás, iskolai stressz, kortárs támogatás, önértékelés), ezért a szakemberek a cyberbullyingra az offline/iskolai bullying online világba történő kiterjedéseként tekintenek. Ebből a tudásból kiindulva a **megelőzést célzó törekvések a két forma esetén azonosak**, vagyis az iskolai anti-bullying programokhoz hasonlóan a **bántalmazás-ellenes attitűd és norma erősítése, a szemlélők mozgósítása a cél, az érzelmi intelligencia fejlesztése és a közösségépítés** pedig általánosan alapozza a jó csoportlétkört és a pozitív társas kapcsolatok kialakulását. Ebben a munkában kulcsszereplők lehetnek az osztályfőnökök, az iskolapszichológusok, illetve az óvodai- és iskolai szociális segítők, akik rendelkeznek pedagógiai-pszichológiai és csoportdinamikai ismeretekkel, illetve célzott felkészítést kaptak a téma feldolgozására.

A cyberbullying megelőzése az online jellege miatt **az internetbiztonság, vagyis a tudatos és biztonságos internethasználat** irányából is megközelíthető. Számos hazai és nemzetközi kutatás eredményeiből is az látszik, hogy a cyberbullying és más online rizikós és problémás viselkedés szoros együttjárást mutat egymással. Ilyen például a kizárólag online ismert „idegenekkel” való kommunikáció, velük személyes tartalmak, információk megosztása, a szexting, továbbá az internetfüggőség. Az **online sérülékenység hátterében többek között állhat a nem megfelelő internet- és digitális eszközhasználat, a hiányos digitális kompetencia** is, ami túlmutat a cyberbullying jelenségén és arra hívja fel a figyelmet, hogy komplexebb megoldási stratégiákra lehet szükség.

A digitális írástudás és a cyberbullying kapcsolata

Kutatásunk legfontosabb eredményei is a **digitális írástudás szerepére** hívják fel a figyelmet. 27 EU tagország nemzeti szintű adatainak (HBSC és EUROSTAT) korrelációs elemzésével ugyanis azt az eredményt kaptuk, hogy a cyberbullying elterjedtsége és az alapvető digitális írástudással rendelkező személyek aránya között szignifikáns 0.355-0.627 erősségű negatív összefüggés van. Ez azt jelenti, hogy **minél több felnőtt rendelkezik egy országban az alapvető digitális kompetenciákkal, annál alacsonyabb a CB elkövető és áldozat diákok aránya**. Ez az összefüggés – legalábbis a CB elkövetés tekintetében – túlmutat az ország gazdasági fejlettségén, vagyis nem csak a nagyobb gazdasági jóllét kapcsolja össze a két változót. A nemzetközi szakirodalomban is egyedülállóan olyan többszintű statisztikai elemzéseket végeztünk, amelyek alapján kijelenthető, hogy a nemzeti szintű felnőttkori digitális írástudás közvetlenül befolyásolja a serdülők CB érintettségét. **Minél több olyan felnőtt**

van egy országban, aki digitálisan kompetens, annál kevésbé valószínű, hogy egy 11-15 éves fiatal CB elkövetőjévé vagy áldozatává válik abban az országban

Az összefüggés hátterében többféle magyarázat elképzelhető. Lehetséges, hogy a nagyobb társadalmi szintű digitális tudatosság, a (cyber)bullying-ellenes társadalmi norma hangsúlyozása a digitális kompetenciák fejlesztése során csökkenti a CB előfordulását. A társadalmi tudatosság magasabb foka pedig kedvezően hathat a jogszabályi környezetre és annak ismeretére. Komoly visszatartó erővel bírhat az a tudás, hogy a CB bizonyos formái bűncselekménynek minősülnek, nyomon követhetőek, bejelenthetőek. Mindemellett felmerül a gazdasági fejlettség közvetítő szerepe: ha több forrás áll rendelkezésre, akkor könnyebb lehet a hozzáférés a szükséges tudáshoz, lehetőség van társadalmi szintű kampányok megvalósítására a témában és több erőforrást lehet hozzárendelni a diákok digitális neveléséhez, ill. a CB prevencióhoz, az áldozatok megsegítéséhez.

Mit jelent a digitális írástudás, melyek a legfontosabb digitális kompetenciák?

A digitális írástudás azt a képességet jelenti, hogy **valaki hatékonyan tudja használni a digitális eszközöket és online platformokat információk keresésére, feldolgozására, értelmezésére, megosztására**, de jelenti azt is, hogy valaki **magabiztosan és felelősségteljesen mozog az online térben**, képes azt tanulásra, munkára, kikapcsolódásra, kommunikációra használni az előnyök maximális kihasználásával és a veszélyek elkerülésével. Az EU digitális kompetenciákra vonatkozó keretrendszere öt fő digitális kompetenciaterületet jelöl ki:

- **Információval és adattal kapcsolatos műveltség:** Az online adatok, információk, tartalmak böngészésének, keresésének és a találatok szűrésének képessége (pl. relevancia vagy megbízhatóság alapján).
- **Kommunikáció és együttműködés:** A digitális technológiák használata másokkal való interakciókra, megosztásra, digitális állampolgárság gyakorlására, együttműködésre. A netikett ismerete és a digitális identitás (digitális lábnyom) menedzselése.
- **Digitális tartalomgyártás:** Digitális tartalom fejlesztése, a digitális tartalmak integrálása, újra alkotása, programozás, szerzői jogok és licenz ismerete.
- **Biztonság:** Az eszközök, a személyes adatok és a személyes szféra, az egészség és a jóllét, a környezet védelme.
- **Problémamegoldás:** A szükségletek és problémák azonosításának és megoldásának képessége digitális környezetekben. A digitális eszközök kreatív és újító módon történő használata. Végül pedig a folyamatos fejlődés és lépéstartás a technológiai fejlődéssel/fejlesztésekkel.

Miért fontos a felnőttek digitális írástudásának fejlesztése?

A **felnőttek digitális kompetenciáinak fejlesztése alapvető fontosságú** ahhoz, hogy megfelelő viselkedésmintát adjanak (pl. a digitális eszközök használatának mennyiségében, az internetes tartalmakhoz való kritikus viszonyulásban), és hogy át tudják adni a szükséges ismereteket (pl. biztonsági beállításokat a közösségi oldalakon).

Sok esetben a felnőttek számára a digitális nevelés egyet jelent a digitális eszközök használatának korlátozásával és kevésbé veszik figyelembe ennek lehetséges hátrányait: erősen korlátozó környezetben a fiatalok kevésbé tudnak aktív részesévé válni az online közösségeknek és nem érzik felelősségüket az online platformok alakításában. A kizárólagos korlátozás, tiltás továbbá a szülő és a gyermek bizalmi kapcsolatát is rombolja, titkolózásra késztet. A szakemberek ezért gyakran érvelnek az **ún. aktív mentorálási stratégia** mellett, ami az internet- és digitális eszközhasználatról történő aktív kommunikációt jelenti. Ez a stratégia elősegíti azt is, hogy a gyerekek kompetensnek lássák a felnőtteket az online világban, és nehézség, probléma esetén tőlük kérjenek segítséget. További lehetséges stratégiák a **technikai mentorálás** (pl. fiatalok által használt alkalmazások és weboldalak szűrése akár szoftverek segítségével) vagy a **monitorozás** (a diákok online tevékenységeinek ellenőrzése). A szakemberek ajánlása szerint ezek együttes, a fiatal életkori jellegzetességeihez és a felek digitális felkészültségéhez igazított használata lenne optimális.

A szülők célcsoportja esetében tehát fontosak azok a **társadalmi kampányok, melyek a digitális írástudás fontosságát és a felelős digitális állampolgárságot hangsúlyozzák**. A szülők edukációjának számos formája elképzelhető pl. online tudástárak segítségével, a témába vágó rendezvények szervezésével vagy szakértői beszélgetések alkalmával. A mai iskolások ismereteinek fejlesztésével pedig a későbbi szülői generációk tudásának bővítése is megtörténik.

A **pedagógusok célcsoportjánál a szakmai továbbképzések szerepe jelentős**. Jelen kutatás keretében 50 pedagógus kérdőíves válaszait tudtuk elemezni, melynek tanulságai szerint a **tanárok sok esetben hiányosnak tartják digitális felkészültségüket** és ezzel párhuzamosan a gyerekek digitális edukációjában sem tartják magukat kompetens szereplőknek.

A gyermekek, fiatalok digitális edukációja

A digitális nevelés része a Nemzeti Alaptantervnek a digitális kultúra (korábban informatika) tantárgy formájában. A diákok a 3-11. évfolyam között 347 órában tanulnak digitális kultúrát és ennek része az internetbiztonsággal kapcsolatos tudás és készségek fejlesztése. A digitális kultúra oktatásához készült hivatalos útmutató kitér a digitális veszélyek témakörére, illetve célul tűzi ki a digitális kompetenciák fejlesztését minden tudásterületen (vagyis nemcsak digitális kultúra órán), kutatási adataink azonban arra figyelmeztetnek, hogy ezek a célok kevésbé valósulnak meg: az iskolában **a digitális kultúra tanárok a digitális kompetenciák fejlesztésének kizárólagos letéteménnyesei, de szerepük inkább technológia hangsúlyú**.

Kérdőíves adataink alapján úgy tűnik, hogy a digitális kompetenciák tekintetében viszonylag nagy a szórás a pedagógusok körében: **leginkább a digitális tartalomgyártás, a biztonság és a problémamegoldás területein vannak hiányosságok**. Azokat az iskolai szereplőket külön is vizsgáltuk, akik fontos szerepet vállalhat(ná)nak a diákok digitális edukációja terén. Arra voltunk kíváncsiak, hogy kik (lennének) alkalmasak és motiváltak arra, hogy tematikus foglalkozásokat tartsanak internetbiztonsággal, az online világban való tájékozódással kapcsolatosan. Sajnos a kutatásban használt online kérdőívünket az adatgyűjtési időszakban csak 50 fő töltötte ki, így az osztályfőnökök (15 fő), a digitális kultúra tanárok (5 fő) és az iskolapszichológusok (6 fő) almintája is igen kisszámú, az így kirajzolódó tendenciák azért bemutatásra érdemesek.

Az osztályfőnökök digitális kompetenciái a teljes minta átlagát követik. Ha tőlük várnánk, hogy osztályfőnöki óra keretében foglalkozzanak az internetbiztonsággal, akkor vagy fejleszteni kell őket ezen a téren, vagy meg kell támogatni a foglalkozások megvalósítását egy magabiztosabb, több tudással rendelkező szakemberrel. Adataink alapján **internetbiztonsági kérdésekben ez lehet az iskolapszichológus, más területeken pedig a digitális kultúra oktatója**. Fontos figyelmeztető jel, hogy az informatika tanárok digitális kompetenciái egységesen jobbak, mint kollégáiké szinte minden területen, kivétel ez alól éppen a biztonság (az iskolapszichológusoknál pedig fordítva, csak ebben érzik magukat jobbnak). Megoldás lehet még – az érintett szereplők kapacitásproblémáit is figyelembe véve – külső szakértők bevonása.

Cyberbullying megelőzése az iskolában

Az iskolai bántalmazással való átfedése miatt a cyberbullying prevenciójának fontos színtere lehet az iskola, kérdőíves vizsgálatunkban kíváncsiak voltunk arra, hogy ezzel mennyire értenek egyet a pedagógusok ill. nézeteiket, problémaérzékenységüket, prevenciók felelősségérzetüket befolyásolja-e általános digitális írástudásuk. Korrelációs eredményeink szerint **a fejlettebb digitális készségek együttjárnak a CB kezelésében és megelőzésében érzett magabiztossággal**. Sokan emellett úgy érzik, hogy a probléma szélesebb összefogást követel meg, vagyis nem kizárólag a pedagógusok feladata a CB elleni fellépés.

Az osztályfőnökök esetében elmondhatjuk, hogy ők érzik magukat a legkevésbé magabiztosnak a cyberbullying témájában, mégis hiányérzetük, nem törekednének arra, hogy ez a téma nagyobb hangsúllyal jelenjen meg az iskolában. Ez lehet egy elkerülő attitűd jele: az **osztályfőnökök közvetlenül tapasztalhatják az online bántalmazás kihatását a diákok iskolai életére, de ennek tematizálása és kezelése mindennapi feladatainkon messzemenőig túlmutatna**, és az ehhez szükséges, idő és energia nem áll rendelkezésükre. A digitális kultúrát oktatók számára - hasonlóan a többi szaktanárhoz - nincs előtérben a CB témája, inkább megváltoztathatatlan tényként kezelik, hogy az internet veszélyes.

A pedagógus továbbképzések jelenlegi rendszere úgy tűnik, hogy nem hatékony, vagy nem motiváló ebben a témában. Ezen akkor lehetne javítani, ha kellő időt és forrást biztosítana a fenntartó a továbbképzésekre és a megjelenő CB esetek kezelésére, valamint amennyiben a tanmenetbe lennének építve a megelőzést célzó osztályfoglalkozások, programok.

Az online bullying terén (is) potenciális kulcsszereplők lehetnek az iskolapszichológusok, mivel látják és felvállalják a problémát, de iskola-szintű megoldásokat sürgetnek: a komplex probléma komplex kezelést igényel.

Az okostelefon használatot korlátozó rendelet hatása

A digitális kompetenciákat és fejlettséget kutatva megkerülhetetlennek tűnik a mobiltelefonokkal kapcsolatos szabályozási kísérletek értékelése. Bár sok szempontból megoldás a telefonok beszedése, pl. ez esetben nem szükséges a használat korlátozása a pedagógusok részéről, az ezzel kapcsolatos konfliktusok csökkentek, de eredményeink jelzik, hogy egyúttal **a digitális eszközök oktatási célú felhasználása is érezhetően csökkent** (a rendelet bevezetését követő hónapban). Ez inkább az iskolai eszköztár pl. tabletek nehezebb hozzáférhetőségével magyarázható, semmint a pedagógusok elutasító attitűdjével: kutatásunkban az oktatási célú saját mobiltelefon használatnak inkább az előnyös oldalait (érdekesebbé, gazdagabbá, interaktívabbá tehető az óra) hangsúlyozták a hátrányokkal szemben, ahogy ez pl. a digitális kultúra oktatásához készült hivatalos útmutatóban is megfogalmazásra került.

Mindemellett **a szabályozás a szülők és tanárok szemében ellentmondhat azoknak az oktatásirányítás felől érkező törekvéseknek, ami a digitális állampolgárságra nevelés irányába mutatnak** (pl. okostankönyvek, digitális egészségfejlesztési tartalmak stb.). A telefonok "beszedése" a korlátozó nevelési stratégiák közé tartozik. Ennek hatása lehet, hogy a család számára is ennek a stratégiának a lehetőségét állítja követendő példaként, aminek árnyoldalait korábban részleteztük.

Korlátozó nevelési stratégia és a cyberbullying kapcsolata

Korrelációs eredményeink szerint a korlátozó mentorálást inkább használók kevésbé aggódnak a cyberbullying miatt. Ez azt is jelentheti, hogy a tiltás, korlátozás ad egy megnyugvást. Ráadásul a többi stratégia (az aktív, az aktív biztonsági és technikai mentorálás, valamint a tanári monitorozás) szignifikánsan és pozitívan járt együtt a CB kezelésében és megelőzésében érzett magabiztossággal, vagyis csak a korlátozó mentorálás alkalmazása nem függött össze azzal. **Egyszerűbb, megnyugtatóbb tehát tiltani, mint digitális kompetenciákat feltételező egyéb stratégiákat (pl. aktív mentorálást) is használni, pedig ezek kiegyensúlyozott alkalmazása lenne célravezető.**

Kutatási kérdésfeltevésünket és koncepciónkat **az internetbiztonsági és a pszichológiai szemlélet összekapcsolása jellemzi**. Meggyőződésünk, hogy ez az integratív megközelítés szükséges lenne a gyakorlatban is, ezt lenne fontos átadni az iskolában dolgozóknak és a családoknak is. Ennek a szemléletnek az alkalmazása legfőképpen azért jelent kihívást, mert általában eltérő jellegű szakmai szocializációt, képzettséget, személyiséget feltételez az internetbiztonsági és a társadalomtudományi ismeret és érdeklődés. Ugyanakkor az online bántalmazás megelőzésének, kezelésének és a digitális kultúra fejlesztésének ezek az alappillérei és **érdemi eredmény csak multidiszciplináris megközelítéssel, széles társadalmi összefogással és az oktatásirányítás elkötelezettségével lehetséges**.